

VDE - CAHIERS 7

KLAMER
VS.
KAPTEYN

Wat voor een Europa
wilt u?

Klamer vs. Kapteyn

KLAMER VS. KAPTEYN

Wat voor een Europa wilt u?

REDACTIE

Anna van Bodegraven
Tjeerd Hoekstra

VERENIGING DEMOCRATISCH EUROPA
Amsterdam
2014

Vereniging Democratisch Europa (VDE)
Postbus 11009
1001 GA Amsterdam
(e) info@democratisch-europa.nl
(i) www.democratisch-europa.nl

Bestuur

dr. P.J.H. Kapteyn, voorzitter
prof. dr. J.W. Sap, vicevoorzitter
drs. J.C. Rienderhoff, secretaris
mr. drs. Tj. Hoekstra, penningmeester
mw. A.L. van Bodegraven
ing. A.H.W. Chin

© 2014, VDE Amsterdam
Een uitgave van EON Pers Amstelveen
in op dracht van de Vereniging Democratisch Europa
ISBN: 978 90 77246 69 6
Vormgeving: Hans Seijlhouwer, Amstelveen
Drukwerk: Ridderprint, Ridderkerk
Alle rechten voorbehouden / all rights reserved

INHOUD

Woord vooraf 7

Paul Kapteyn

'Wie zijn leven wil behouden, zal het verliezen' –
over drie Europese keuzemogelijkheden 9

Arjo Klamer

Voor een waardevol Europa 28

Otto Holman

Voorbij het debat – of hoe het titanengevecht niet
moet ontaarden in loopgravenoorlog? 41

WOORD VOORAF

Eind 2012 organiseerde de Vereniging Democratisch Europa (VDE) een debat tussen haar voorzitter Paul Kapteyn en oud-voorzitter Arjo Klamer onder het motto 'Wat voor een Europa wilt u?' Zowel Kapteyn als Klamer kwam tot de conclusie dat een euro zonder een Europees fiscaal gezag gedoemd is te mislukken. Kapteyn pleitte daarom voor een dergelijk gezag, terwijl Klamer aangaf om die reden altijd tegen de invoering van de euro te zijn geweest. Beide heren hekelden het democratisch tekort van Europa en de afwezigheid van politiek leiderschap van de politieke elite.

Tot op de dag van vandaag is het onderwerp van dit debat nog uiterst actueel. Met de verkiezingen voor het Europees Parlement in zicht komt de vraag naar het einddoel van Europa weer prangend naar voren. Stevenen wij af op een Europese federatie of moet de Europese Unie weer terug naar een louter economisch samenwerkingsverband? Veel van de traditionele partijen hebben moeite een duidelijk antwoord op deze vraag te formuleren. Zo spreekt de VVD zich in Nederland uit tegen een federaal Europa, maar heeft zij zich in het Europees Parlement aangesloten bij de Alliantie van Liberalen en Democraten voor Europa (ALDE), waarvan Guy Verhofstadt, overtuigd federalist, fractieleider is. Ook partijen als de PvdA en het CDA komen met een 'midden-

weg'-oplossing, terwijl de essentie van het probleem misschien wel is dat die middenweg er niet is.

De VDE is 1998 opgericht uit ergernis en verontrusting over het democratische tekort in het proces van Europese integratie. Het Verdrag van Maastricht en de euro werden ingevoerd zonder wezenlijk publiek debat. De vereniging bijvert zich de Europese integratie onder de aandacht te brengen van de Nederlandse bevolking. Dit doet zij niet zozeer door zelf een standpunt in te nemen, maar door verschillende meningen met elkaar te confronteren. Eén ding is namelijk duidelijk: Europa heeft een democratisch tekort dat zo nodig met onconventionele middelen moet worden aangevuld. Een van die middelen is het uitgeven van dit zevende deel in de reeks VDE-cahiers. Hierin wordt het debat tussen Klamer en Kapteyn uit 2012 nog eens op papier overgedaan. Naast de pleidooien van Paul Kapteyn en Arjo Klamer is ook een uitleiding opgenomen van Otto Holman die destijds optrad als debatleider.

Anna van Bodegraven & Tjeerd Hoekstra
Bestuursleden VDE

*Paul Kapteyn**

‘WIE ZIJN LEVEN WIL BEHOUDEN,
ZAL HET VERLIEZEN’**

Over drie Europese keuzemogelijkheden

Verwarrende verdeeldheid

1. Veranderingen in woordgebruik zijn soms veelzeggend. Zo spreekt het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken van ‘Europese samenwerking’ waar eerder van ‘Europese integratie’ sprake was. Het verschil is duidelijk. Integratie staat voor opgaan in een groter geheel met de overdracht van soevereiniteit die daarbij hoort. Samenwerking echter suggereert dat die soevereiniteit niet in het geding is. De verandering dateert van rondom 2000 en toont de omslag in het Europese beleid van Nederland die al eerder, na het Verdrag van Maastricht, inzette. Toen bleek dat andere landen niet wilden wat Nederland voorstelde: naast een monetaire unie ook een politieke, de beruchte ‘Black Monday’. De politieke leiders van die tijd, de heren Lubbers, Kok, Van den Broek en Dankert kregen het voorstel niet eens op de agenda gezet. Hun Europa-beleid bleek een failliete boedel die bij het oud vuil kon worden neergezet. Althans zo leek het, maar nu na twintig jaar heeft dit viertal alsnog gelijk gekregen. De monetaire unie en de euro die zij

* Dr. P.J.H. Kapteyn, voorzitter van de VDE, is socioloog en was verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

** Vgl. voor de titel het Bijbelboek Lucas, hoofdstuk 9, vers 24.

heeft gebaard, bleken bij gebrek aan Europees politiek gezag overgeleverd aan de grillen van de financiële markten die de vernietigende kracht van de ongebonden concurrentie hebben ontketend. Dit gelijk achteraf is opvallend genoeg niet door Nederland geclaimd. Het Nederlandse beleid wendde de steven van 'integratie' naar 'samenwerking', en die koers lijkt te worden gehandhaafd, ook door de huidige PvdA-minister van Buitenlandse Zaken, Frans Timmermans, die kennelijk geen behoefte heeft het late gelijk van zijn voorgangers te bevestigen. Voormalig minister van Financiën en premier Wim Kok deed iets meer. In de recente documentaire van de vDE, 'Europa, hoe bestaat het', zegt hij dat de Duitse kanselier Helmut Kohl hem indertijd verzekerde dat de euro er moest komen, als een voldongen feit voor latere generaties, want daarmee was de weg terug voor hen afgesloten. Ze zouden slechts vooruit kunnen, op weg naar een politieke unie – wat voor Kohl en de zijnen toen kennelijk nog een brug te ver was –. Inmiddels lijkt zijn voorspelling uit te komen. De euro bestaat nog en de gebleken risico's van een dergelijke munt zonder staat dwingen er toe het monetaire en financiële controletekort te verkleinen. Dat is gebeurd door aan de ECB en aan de Europese Commissie meer bevoegdheden te geven. Maar een politieke unie is er nog niet. Er is bijvoorbeeld geen Europese federale regering met, naar Amerikaans of Duits model, eigen belastingen en een eigen begroting die met het oog op de stand van de conjunctuur een overschot dan wel een tekort mag hebben, terwijl de begrotingen van de deelstaten in evenwicht moeten zijn.

2. Met zo'n federaal Europa is het eigenaardig gesteld, vooral in Nederland. Waar in de twintigste eeuw vrijwel alle politieke partijen in hun verkiezingsprogramma's voor een dergelijk Europa pleitten, zijn daarvan alleen D66 en GroenLinks overgebleven. De rest huldigt het verhullend

taalgebruik van de ‘samenwerking’ van de regering, terwijl relatieve nieuwkomers als de SP en de PVV sceptisch over of ronduit tegen meer Europa zijn. Verklaard tegenstander van een federaal Europa is ook Frits Bolkestein, VVD-voorman, voormalig eurocommissaris en minister van Defensie. Hij acht het onwenselijk en – wat van meer belang is – onmogelijk, omdat Engeland en Frankrijk het niet willen. De nationale staat is daar heilig. Tegenover hem staan andere leden van de bestuurlijke elite, zoals voormalig president van De Nederlandsche Bank, Nout Wellink, die zo’n federatie als de enig mogelijke uitkomst ziet van het integratieproces. Hetzelfde geldt voor de voormalige D66-voorman Hans van Mierlo, een andere prominente D66’er en eerdere baas van Akzo, Hans Weijers, en de huidige VNO-NCW-leider Bernard Wientjes. De stelling is niet gewaagd dat in deze kringen Bolkestein tot een minderheid behoort. De meerderheid van vooraanstaand Nederland, de koningin inclusief, is er voor om Europa geleidelijk aan tot een federale staat te maken. Bij regerende politici ligt de verhouding anders. Ook al zouden ze hetzelfde vinden, dan nog huldten de meesten zich uit angst voor de kiezer in onduidelijke taal. In dit opzicht zijn ze de grote buurman, Duitsland, ontrouw. Hoe lang ze dit land, als het om geldzaken gaat, ook mogen volgen, in institutionele zaken spreken ze van ‘samenwerking’, terwijl achtereenvolgende Duitse politici zich publiekelijk voor verdergaande ‘integratie’ – een federatie of een politieke – unie hebben uitgesproken. Hetzelfde kan van veel andere lidstaten worden gezegd waaronder België en voormalige Oostbloklanden. Daartegenover staan inderdaad Engeland dat mordicus tegen is, terwijl Frankrijk pijnlijk getroffen de andere kant op kijkt als het onderwerp ter sprake komt.

3. Te midden van deze verwarrende verdeeldheid rijst de vraag wat meer precies de argumenten zijn en wat ze

waard zijn. Hier volgt een overzicht aan de hand van drie mogelijke keuzes, een Europa der staten, een Europese staat of helemaal geen Europa.

Geen Europa

4. Er zijn inderdaad drie keuzes mogelijk. Behalve voor een Europa van staten of een Europese staat kan een mens ook simpel tegen Europa zijn. In dat geval wil hij dus dat zijn land de Europese Unie verlaat als het daar lid van is. Dat standpunt kwam hier zelden in het hoofd van mensen op, totdat de PVV op het politieke toneel verscheen. Zoals met veel wat deze partij wil of niet wil, staat ze alleen. Anderen vinden haar standpunt dom en moreel verwerpelijk. Het wekt de altijd aanwezige maar vaak sluimerende gevoelens van wrok om de kiezersgunst te winnen. Maar is het zo dwaas? Er zijn voorbeelden, zoals Zwitserland. In het midden van de EU gelegen, is het toch geen lid maar heeft het middels bilaterale verdragen toegang tot de gemeenschappelijke Europese markt. Dat lijkt een aangename positie: wel de lusten maar niet de lasten van allerlei Europese afspraken die niet direct aan de markt gebonden zijn en bovendien geen verplichting om miljarden aan giften, leningen of garanties te geven aan staten en banken van een dubieus allooi. Dat legt het land geen windeieren. Het is een van de rijkste in de wereld. Uit de EU dan maar? De meerderheid van de Nederlanders is tegen. Zwitserland is welbeschouwd een internationale profiteur, een zogeheten *free rider*. Als elk land dit voorbeeld zou volgen, dan was de EU er nooit gekomen en dus ook niet die gemeenschappelijke markt. En hetzelfde geldt voor al die andere interstatelijke organisaties. Worden de tegenstanders van Europa door deze argumenten overtuigd? Allemaal theorie, zullen ze zeggen. De EU bestaat, en als Nederland het

Zwitserse voorbeeld volgt, betekent dat heus niet het einde van de EU. Bovendien is Zwitserland niet de internationale paria die bij het veronderstelde profiteerschap hoort. Juist door zijn neutraliteit biedt het gastvrij onderdak aan een keur van internationale organisaties! Dat gold ook voor Nederland, dat nu pronkt met Den Haag als de hoofdstad van een mondiale rechtsorde, maar die positie verwierf vóór de Tweede Wereldoorlog toen het land, net als Zwitserland, met een neutrale koers zijn soevereiniteit – afgezien van een korte bezetting door de Fransen rondom 1800 – over de eeuwen heen wist te handhaven.

5. Nu steigeren de voorstanders van Europa eerst recht. Die neutraliteitspolitiek van Nederland bleek in de Tweede Wereldoorlog niet effectief. Dat weet een kind. Het land werd immers door Duitsland veroverd en door de Amerikanen bevrijd die na die oorlog een internationale statencoöperatie optuigden waar de Europese Gemeenschap onderdeel van was en dus ook de huidige Europese Unie. Nederland nam daaraan deel met vrijwel algemene stemmen in het besef dat die neutraliteitspolitiek had gefaald. En wat Zwitserland betreft: het land heeft puur geluk gehad dat het buiten het oorlogsgeweld is gebleven. Mede daardoor ontbrak het daar aan de noodzaak om zich bij de door de VS gedomineerde ordening aan te sluiten. Oké, zullen de tegenstanders van Europa zeggen, dat mag allemaal waar zijn. Maar blijf bij het onderwerp ‘Europa’ alsjeblieft. Wij willen uit de EU, niet uit de NAVO, en dat kan. Neem bijvoorbeeld Noorwegen, NAVO-lid, maar geen lid van de EU met wel, net als Zwitserland, toegang tot de Europese markt. Tja, wat kunnen de voorstanders daar op zeggen? Noorwegen is welvarend en is bekend en geacht door zijn vele internationale initiatieven inzake vrede, veiligheid en duurzaamheid. En denk eens aan de Nobelprijs voor de Vrede die elk jaar door een commissie van vijf, door het

Noorse parlement gekozen, leden wordt uitgereikt. Dan komt het hoge woord er uit: zoals de Zwitsers het geluk hadden buiten de grote oorlogen te blijven, zo hebben de Noren het geluk van hun enorme olievoorraden. Die bieden hen een relatief onafhankelijke internationale positie die ze koesteren en beschermen tegen mogelijke buitenlandse bemoeienis zoals die van de EU. Daarom zijn ze geen lid. Kortom, Zwitserland en Noorwegen zijn uitzonderingen, waarmee Nederland niet mag worden vergeleken. Onzin, smalen de tegenstanders. Wij hebben ons gas, en dat maakt ons in principe even onafhankelijk als de Noren. De voorstanders bijten op hun lip en mompelen: toen dat gas werd gevonden waren we al lid. Nu is het genoeg wat de tegenstanders betreft. Opzeggen dat lidmaatschap, beter laat dan nooit en in ieder geval voor dat het gas op is! De voorstanders vallen nu terug op hun laatste argument. Ook al heb je veel gas of veel olie, ook al ben je eeuwenlang neutraal en soeverein, dan nog is het een nationaal belang om internationaal samen te werken, want alleen op dat niveau kan het nationale belang adequaat worden behartigd. Dat vereist een internationale ordening, Europees en wereldwijd. Maar de tegenstanders zijn al weg. Zondagschoolwijsheid, denken ze. Kinderen van één Vader zijn we allemaal! Het mocht wat. Laat iedereen eerst zijn eigen boontjes doppen, dan komt de rest vanzelf!

Het Europa van staten

6. Het is opvallend dat dit soort nationalisme van 'eigen volk eerst' al met al weinig aanhang heeft, afgezien dus van Zwitserland en Noorwegen. De meeste landen van de EU zijn volgens de statistieken gematigd pro-Europees waarbij die meerderheid overigens slinkt en zelfs in een minderheid kan veranderen als overdracht van soevereiniteit in

het geding is. Hier wringt hem de schoen. Europa is een goede zaak, maar om wat voor Europa gaat het eigenlijk: integratie of samenwerking? Dat is lang niet altijd duidelijk, noch in de mening die spreekt uit statistieken, noch in wat politici zeggen, en zelfs niet in de wetgeving zelf. In elk nieuw verdrag wordt soevereiniteit overgedragen. Voor het laatst met het Verdrag van Lissabon, waarmee voortaan bij meerderheid van stemmen over het asiel- en immigratiebeleid zal worden besloten en de landen wat dat betreft hun soevereiniteit hebben verloren. Maar in de praktijk wordt de soep niet zo heet gegeten. Veel nationale politici bijten liever hun tong af dan te erkennen soevereiniteit te zijn kwijt geraakt. Zij spreken van krachten bundelen, en vooral van de vaagheid van het Engelse 'poolen' van soevereiniteit wordt dankbaar gebruik gemaakt. Bovendien zijn er allerlei vluchtwegen om zich ook feitelijk aan de dwang van de meerderheid te onttrekken die nationale politici maar al te graag gebruiken.

7. Maar niet altijd wordt de kwestie van de soevereiniteit in nevelen gehuld. De vroegere president van Frankrijk, Charles de Gaulle, sprak heldere taal. De uitdrukking 'het Europa der staten' zou van hem afkomstig zijn en dekte inderdaad zijn beleid. Als het aan Frankrijk lag, was Europa geen federale staat in wording. En de Gaulle blokkeerde elke poging van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Joseph Luns, die – het kan verkeren – de belangen van een relatief klein land eerder zag gewaarborgd in een federatie dan in een simpel samenwerkingsverband. Daarbinnen zouden de grote landen, en dat was vooral Frankrijk toentertijd, hun overwicht gebruiken en de zaak onderling bedisselen. Deze diagnose deelde de Gaulle met als gevolg dat beide heren het oneens waren over de te varen koers en het integratieproces frustreerden. Ook anderszins liet De Gaulle het nationale belang het zwaarste

wegen. Hij blokkeerde de toetreding van Engeland uit onwil om het primaat met dat land te moeten delen. Na zijn aftreden gebeurde toch wat hij niet wilde. Engeland werd lid en wat De Gaulle had kunnen weten, Frankrijk kreeg er wat de soevereiniteit betreft een medestander bij. Voor Engeland was een Europese federatie taboe. Het vermaledijde 'F woord' waarover van de latere premier Margareth Thatcher niet mocht worden gesproken. Toch was het beleid van de twee landen tweeslachtig. Aan de ene kant klonk de nationalistische retoriek, maar aan de andere kant werd de facto soevereiniteit overgedragen bij de ordening van de gemeenschappelijke markt en bij het direct daarmee verbonden externe handelsbeleid. De twee landen steigerden bij tijd en wijle, maar het was simpel, op deze terreinen waren ze niet langer eigen baas.

8. Maar daar bleef het bij, vooralsnog. Op alle andere terreinen, zoals de defensie en de buitenlandse politiek, de belastingen, de sociale zekerheid, het onderwijs- en onderzoeksbeleid, als er al werd samengewerkt, gebeurde dat met behoud van ieders vetorecht, zodat er veel werd gepraat maar weinig gebeurde. Maar ook niets doen heeft zo zijn gevolgen. Juist omdat het sturend vermogen op Europees niveau zwak was of ontbrak, leidde het vrije verkeer van personen, goederen en kapitaal tot allerlei onbedoelde gevolgen. Dit is de Europese tragedie: juist omdat staten hun soevereiniteit willen behouden, zullen ze die verliezen. Hoezo? Het gaat hier om de zogeheten beleidsconcurrentie. Omdat staten tot het vrije verkeer hebben besloten, kunnen ze hun eigen land niet meer beschermen met controles aan de grens. Ze zullen dus uitzien naar andere mogelijkheden. Dat doen ze wederzijds, zodat zij met dit streven in een onderlinge concurrentiestrijd raken verstrikt die uiteindelijk alleen verliezers kent, tenzij die strijd door gemeenschappelijk beleid wordt bestreden en uiteindelijk onmogelijk wordt gemaakt. Een goed voorbeeld is

de belastingconcurrentie. Als de klassieke bescherming door invoerrechten en quoteringen zijn verboden, lijkt het verlagen van de nationale winstbelasting op bedrijven een prima middel om de economische concurrentiekracht en aantrekkingskracht van een land te vergroten. En dat gebeurde. Sommige lidstaten schaften deze belasting zelfs af, terwijl de meeste haar verlaagde. Dat gebeurde stapsgewijs, omdat het netto-effect van een eerdere verlaging wegvloede nadat anderen hetzelfde deden. De beruchte neerwaartse spiraal *down to the bottom*. Nationale parlementen stemden in met wat nationaal verstandig en onvermijdelijk leek, terwijl het Europees Parlement hier niets over te vertellen had. Het bleef overigens niet bij de winstbelasting. Ook andere belastingen werden aangepast, zoals de loonbelasting, die daalde, terwijl de btw en de accijnzen werden verhoogd. De totale belastingdruk bleef daarmee hetzelfde, min of meer, maar de druk verschoof van de directe naar de indirecte, consumptiegebonden, belasting die minder kwetsbaar is voor de internationale concurrentie, maar die de inkomensongelijkheid deed groeien. En zo gaat het nog steeds. De gevolgen van de belastingconcurrentie zijn dus verstrekkend, wellicht tot genoeg van wie rijker wordt, maar in ieder geval niet als een beoogd doel van democratisch gelegitimeerd beleid. Wie deze gang van zaken betreurt – en dat zou elke rechtgeaarde democraat moeten doen – staat voor een keuze: of de grenscontroles herstellen, zodat nationaal beleid effectief kan zijn, of Europees beleid creëren met een Europees belastingstelsel en in ieder geval een Europese belasting op winst. Die belasting komt er, er wordt aan gewerkt, maar er wordt in het openbaar niet over gesproken. Het gaat immers om overdracht van soevereiniteit waar de meeste politici liever niet over praten. Zij zitten in de groef van het Europa der staten, en herhalen steeds hetzelfde lied.

9. Denk nu niet dat deze beleidsconcurrentie zich tot de belastingen beperkt. Direct of indirect zijn alle beleidsterreinen kwetsbaar, van de kunst en cultuur via het onderwijs en het milieu tot aan de infrastructuur, de energievoorziening en het bankstelsel. Een pikant en wellicht weinig bekend voorbeeld biedt ook het justitiële stelsel. Net als bij de belastingen zijn de nationale verschillen aanzienlijk gelet op de reikwijdte – meer of minder verboden –, de strafmaat – strenger of lichter –, en flexibiliteit – meer naar de letter of meer naar de geest van de wet. Nu wil het geval dat er een zekere samenhang tussen deze criteria bestaat. Waar meer is verboden, wordt lichter gestraft en meer naar de geest van de wet opgetreden. Een kwestie van beschaving, en een voorbeeld daarvan is Nederland, althans tot enige tijd geleden. Wat is er gebeurd? Als grenscontroles worden opgeheven, is het gemakkelijk om producten die in de ene lidstaat zijn verboden in te voeren vanuit een andere lidstaat waar dit niet het geval is. Een voorbeeld bieden jachtwapens van een bepaald kaliber die in Nederland aan een vergunning zijn verbonden, maar in Frankrijk niet. Maar er is meer. Criminelen geven er begrijpelijkerwijs de voorkeur aan om, gezien de strafmaat, in Nederland te worden gestraft, zodat niet alleen misdadigers het land binnen komen. Het gevolg laat zich raden. Het Nederlandse stelsel komt onder druk te staan waardoor de reikwijdte niet verder groeit of zelfs inkrimpt en de strafmaat niet lichter maar juist zwaarder wordt. Een onbedoelde aanpassing aan wat elders gebruikelijk is. Ook hier gaat het om een *race to the bottom* die pas kan worden gestopt als dát gebeurt wat een eerste, instinctieve reactie juist niet wil: een Europees strafrecht met alle overdracht van soevereiniteit die daarbij hoort. Onhaalbaar, is het politieke oordeel. Elk land heeft wel iets wat het niet kwijt wil: Frankrijk zijn jachtwapens en Nederland zijn euthanasie en softdrugs! Dus doet de neerwaartse spiraal zijn

werk. Maar ook hier geldt: er wordt aan gewerkt, als in het geheim. En dat Europese strafrecht zal er eens komen!

10. Tot slot over de 'welvaartsstaat', die met zijn welvaart en collectieve voorzieningen het Europese beschavings-product bij uitstek vormt. Beide zijn aan elkaar gekoppeld. Collectieve voorzieningen voor onderwijs, gezondheidszorg, en tegen armoede zorgen voor een goed opgeleide, gezonde, werkwillige beroepsbevolking. Zij dienen de welvaart die op zijn beurt die collectieve voorzieningen mogelijk maakt. Maar ook omgekeerd, een dalende welvaart bedreigt de voorzieningen wat op termijn die welvaart verder dalen doet en nieuwe bezuinigingen doet volgen. Het is dus zaak voor de regering van zo'n land een tweesporenbeleid te voeren: de nationale bedrijvigheid beschermen en stimuleren én de collectieve voorzieningen binnen de perken houden van wat de economie verdraagt. Dat is geen eenvoudige opdracht die aanzienlijk wordt bemoeilijkt als het land toetreedt tot een open internationale markt. In dat geval zal uit angst bedrijvigheid te verliezen niet alleen de belastingdruk op bedrijven, zoals eerder gezegd, worden verlaagd, maar zullen ook de arbeids- en productievoorwaarden die een staat aan bedrijven stelt, worden ingeperkt. Bovendien zullen de uitgaven aan collectieve voorzieningen die niet direct aan de productie van bedrijven zijn verbonden, zoals algemeen onderwijs, gezondheidszorg en pensioenen, worden verlaagd om andere uitgaven die meer direct aan die bedrijvigheid zijn verbonden – zoals infrastructuur en bedrijfsgericht onderzoek – te verhogen. Deze verschuivingen worden versterkt door een andere beweging binnen een open markt waar een nationale regering geen vat meer op heeft. Dat zijn de ongecontroleerde immigratiestromen van mensen binnen en van buiten die markt, waarmee het beroep op de nationale collectieve voorzieningen stijgt zonder

dat de bijdrage van deze immigranten aan de welvaart en daarmee aan de betaling van de voorzieningen is verzekerd. Ondanks parmantige toezeggingen van een 'streng maar rechtvaardig' immigratiebeleid is het effect ook hier dat collectieve voorzieningen in het algemeen en voor immigranten in het bijzonder linksom of rechtsom worden ingeperkt. Ten slotte is er een derde beweging die zich aan de nationale staat onttrekt, en dat is die van het geld. Eerder konden nationale staten de welvaart stimuleren door welbewust meer uit te geven dan te ontvangen en het tekort aan te vullen door extra geld te drukken of te lenen op de kapitaalmarkt. De weg daartoe is afgesneden, althans voor de landen die de euro hebben ingevoerd, omdat zoals bekend het begrotingstekort aan een maximum is gebonden en de nationale bank niet meer over de hoeveelheid geld gaat. De remedie van dit alles ligt voor de hand: een Europese staat die de impasse kan doorbreken. Maar die staat is er niet met als gevolg dat de afzonderlijke staten hun heil zoeken bij het verlagen van de winstbelasting, het verhogen van indirecte belastingen, het inperken van het strafrecht, het verhogen van de strafmaat, en de inperking van collectieve voorzieningen met als gevolg dat sociale ongelijkheid groeit. Het Europa der staten in een vrije val!

Een Europese staat

11. Het mag duidelijk zijn, het Europa van staten is electoraal en op de korte termijn aantrekkelijk, maar op de langere termijn blijkt de constellatie onevenwichtig en tendeert of terug naar de soevereine staten van weleer of vooruit naar een federale staat. Dat laatste roept weerstanden op, ook bij geleerden van enige naam zoals bij de directeur van het Center for European Policy Studies, Daniel Gross. In een artikel van zijn hand in Het Finan-

cieele Dagblad van 4 januari 2013 trekt hij van leer tegen de stelling dat het Europese sociale model meer Europese integratie vereist. Dat is niet zo, volgens Gross. Dat sociale model vereist allereerst meer economische groei, en daar kan Europa weinig voor betekenen. 'Integration is irrelevant to that question', schrijft hij zelfs. Deze uitspraak is even stellig als onterecht. De credit- en bankencrisis van de laatste jaren is veroorzaakt door het controledeficit van het Europa der staten, in het algemeen en bij banken in het bijzonder die uit concurrentieoverwegingen steeds meer internationaal opereerden en steeds minder nationaal werden gecontroleerd. Daar wordt op Europees niveau inmiddels wat aan gedaan: meer integratie! De inmiddels aangerichte schade aan de economische groei zal Gross niet ontgaan zijn wat zijn uitspraak over de irrelevantie onbegrijpelijk maakt, tenzij hij in de eerste plaats Engelsman is en daarna een man van wetenschap. Want, het is al gezegd, het Verenigd Koninkrijk is verklaard tegenstander van meer Europa. Het wil eerder minder, en bereidt zich voor om een aantal overgedragen bevoegdheden terug te brengen in nationale handen. Daarmee rijst de vraag waarom dit land uit vrije wil en bij zijn volle verstand ooit lid is geworden. Het wilde toegang tot de gemeenschappelijke markt, en op de ordening daarvan invloed uitoefenen. Dat is wel duidelijk. Maar wat er verder werd besloten, is nu te veel. Er zijn overtuigde Europeanen onder de Engelsen, zoals de voormalige premier Edward Heath die zijn land de toenmalige EG binnenloodste. Maar het zijn er niet genoeg, noch bij politici noch bij de bevolking zelf. Zodoende bleef het land buiten de Schengen- en de eurozone, bedong het allerlei uitzonderingen inzake de financiële afdracht aan de Unie en de afspraken over arbeidsvoorwaarden. Ook bij de reactie op de recente crisis bleek het Verenigd Koninkrijk niet bereid zijn autonomie op monetair en financieel beleid in te perken uit angst daarmee het financiële centrum, de

Londense 'city', te treffen. Intussen klinkt de roep binnen en buiten Engeland steeds duidelijker dat het land uit de EU moet stappen. De huidige premier Cameron neemt zich voor zijn electoraat te paaien door bepaalde Europese bevoegdheden terug te willen. Uit de EU wil hij niet, althans daar ziet het naar uit, ook omdat het Britse bedrijfsleven dat niet wil en Engelands grootste vriend, de VS, bij monde van een onderminister liet weten tegen te zijn. Het is echter zeer de vraag of de rest van de EU akkoord gaat met Engelands verzoek. De precedentwerking kan dodelijk zijn. Wat land A wil, wil land B ook, en al gauw wordt de toch al ingewikkelde structuur van de EU een lappendeken die haar daadkracht verzwakt en haar bestaan irrelevant maakt. Pappen en nathouden, dat lijkt het devies te blijven als het om Engeland gaat. Laat het land gewoon lid blijven, terwijl andere lidstaten een *coalition of the willing* vormen die het tegendeel doet van wat Engeland wil, op weg naar een Europese staat.

12. Maar daarmee zijn niet alle obstakels opgeheven. Ook Frankrijk ligt dwars als het gaat om de vorming van een Europese staat, en dat is van meer belang. Een Europese federatie zonder Engeland is mogelijk, maar zonder Frankrijk gaat het niet. Samen met Duitsland vormt het de as waar het Europese wiel om draait. Gezien de nationale trots van het land is het al een wonder dat het in menig opzicht ontrouw is geweest aan het adagium 'het Europa der staten' van de grote roerganger De Gaulle. Zoals eerder gezegd, de ordening van de markt inclusief de externe handelspolitiek is een Europees domein net als de kern van het milieubeleid, het immigratiebeleid en niet te vergeten de euro. Het land heeft de neiging om Brusselse besluiten die ingaan tegen wat het als een vitaal Frans belang ziet te negeren of met veel aplomb als ongepast te kwalificeren. En in ieder geval wil het altijd iets terug alsof het iets ge-

ven heeft. Dat is vaak voor de show en vooral voor binnenlands gebruik om zodoende de feitelijke overdracht van soevereiniteit te verhullen. Maar niet altijd. In het begin van deze eeuw verbrak het de afspraak om het begrotingstekort niet boven de 3% van het BBP te laten stijgen, waarmee andere staten zich evenmin aan de afspraak gebonden achtten. Dat deed Frankrijk overigens samen met Duitsland, terwijl de rest zijn mond hield, overweldigd door dit staaltje machtspolitiek. De overtreders hadden overigens gelijk. Het stabiliteitspact waar die 3% wordt genoemd, bleek een boekhoudkundige theorie die in de werkelijkheid geen stand hield. Inmiddels is de controle op de naleving aangescherpt, maar als de nood maar hoog genoeg is, zal de boekhouding opnieuw breken. Alleen een Europese begroting die fluctueert met de conjunctuur, kan uitkomst bieden. Maar dat is niet wat de Franse politieke elite aan haar kiezers durft te verkopen, als zij dat zelf al wil? Op andere beleidsterreinen is dat nauwelijks een vraag. Frankrijk heeft een zetel in de Veiligheidsraad en is daarmee net als Engeland formeel een grote mogendheid, maar feitelijk al lang niet meer. Die raad zou moeten worden herschikt op basis van regio's zodat Brazilië Zuid-Amerika vertegenwoordigt, Zuid-Afrika het Afrikaanse continent en India samen met China Azië. En Europa? Een eigen Europese zetel zou het doel moeten zijn, maar als tussenstap kan die van Frankrijk – al of niet samen met die van Engeland – als zodanig worden beschouwd en ingericht. In het verlengde daarvan komt dan een Europees leger en een Europese buitenlandse politiek die boven die der lidstaten uitgaat. Wil Frankrijk dat? Voor de meeste Fransen is Parijs niet alleen het centrum van hun land maar ook van de wereld, net als de Franse taal die als een wereldtaal wordt gezien en de Franse tv die dagelijks het weerbericht van Frankrijk over zee laat zien. En dan zijn zetel in de Veiligheidsraad opgeven? Toch zal het er eens van komen. Parijs mag zijn

rituelen en attributen van nationale *grandeur* behouden, maar het centrum van de Europese macht verschuift naar elders, naar Brussel. Frankrijk kiest eieren voor zijn geld en schuift mee. En intussen spreken steeds meer Fransen Engels.

13. En de andere lidstaten? Hoe ouder en stabiel een staat, hoe minder het geneigd is voor een Europese staat te kiezen. Dat geldt ook voor Denemarken, Zweden en Finland. Nederland vormde voor kort een uitzondering op deze regel. Eerder was het uitgesproken federaal, uit idealisme maar ook uit tactiek om daarmee Frankrijk de voet dwars te kunnen zetten. De politieke elite hier was van oudsher meer op de Angelsaksische wereld gericht met wie zij grote bedrijven deelde en op wie zij vertrouwde als steun tegenover de ambities van continentale staten. En terecht, zoals bleek in beide Wereldoorlogen. Daarmee werd de gerichtheid bevestigd en versterkt. Nederland was in feite een zoveelste Amerikaanse staat, maar dan zonder kiesrecht, die zich in die positie veilig voelde tegenover de voormalige bezetters, Duitsland en Frankrijk, en tegenover het rooms-katholicisme als een culturele overheersing die ooit was afgeschud. De Atlantische gerichtheid is nog steeds sterk, maar verzwakte niettemin naarmate enerzijds de dominantie van Engeland verdween en die van de vs verzwakte en anderzijds Europa belangrijker werd. Daarmee had het idee van een 'federaal Europa' zijn tijd gehad. Als tactisch middel verloor het aan gewicht, toen De Gaulle van het toneel was verdwenen. En als ideaal verloor het aan geloofwaardigheid toen met het Verdrag van Maastricht duidelijk werd dat andere staten dat niet wilden, althans nog niet. Nederland keerde terug naar *realpolitik*, en dat betekende in dit verband van 'integratie' naar 'samenwerking', met alle vaagheid van dien.

14. En toch, bij de bestuurlijke elite leeft het nog, dat federale Europa, als ideaal en ook als praktische oplossing voor veel problemen. Dat is hier uiteengezet. 'Schaalvergroting doet er toe, ook politiek', oordeelt oud-Akzo-voorman Hans Weijers, in de eerder genoemde documentaire van de VDE. Waar hij spreekt, zwijgen de meeste politici uit angst de volksgunst te verliezen. Zij zwijgen ook als het buurland Duitsland zich weer eens tot een federaal Europa bekent. Want dat is het geval. Ook daar manoeuvreert de politieke elite behoedzaam om het electoraat niet van zich te vervreemden. Toch wordt telkens weer de federale fakkel aangestoken en aan het volk en de wereld getoond. Dit Duitse getuigenis is begrijpelijk. Europa bood het land een middel om zich na de twee wereldoorlogen te rehabiliteren. Geen Duits Europa meer, maar een Europees Duitsland dat over de jaren en de generaties heen consequent en tactvol wordt nagestreefd. Het land houdt daarmee anderen een spiegel voor. Kijk hoe we er met z'n allen voorstaan, zie wat de problemen zijn en wat de oplossing. Andere landen mopperen wat over de Duitse dominantie, die een feit is, maar net als bij de vs na de oorlog met verstand wordt gebruikt. 'Verlicht eigenbelang' is het trefwoord dat ook het belang van anderen dient.

15. Want dat is het geval. Otto von Bismarck, het politieke genie achter de Duitse eenwording in de negentiende eeuw, sprak van 'Kleinstaterij' en doelde daarmee op de politieke versnippering van het Duitsland van zijn tijd. Deze Pruisische aristocraat schoffeerde zijn burgerlijke liberale landgenoten met de uitspraak dat de ook door hen gewenste eenheid niet met praten maar met slechts *Blut und Eisen* kon worden bereikt. En zo geschiedde, het burgerlijke parlement in Frankfurt bleek machteloos, terwijl het Duitse leger deed wat Von Bismarck wilde. Het Duitsland van staten werd een Duitse staat. Helaas verloor het na het vertrek

van Bismarck de proporties uit het oog en stortte Europa twee keer in een allesomvattende oorlog. De geschiedenis van Bismarcks Duitsland is verhelderend. Zij toont de rol van geweld bij politieke unificatie die ook voor andere staten geldt, maar ook de tragiek van die liberale burgerij die elders wel maar in Duitsland niet de eenheid afdwong. Dat maakte de burgerlijke deugden van gematigdheid, afkeer van geweld, bereidheid tot onderhandeling en compromis daar weinig populair in vergelijking tot de aristocratische waarden van bevelen en gehoorzaam zijn. Deze verhouding tekent nog steeds de Duitse omgangsvormen, zeker in vergelijking met het burgerlijke Nederland. Inmiddels is meer dan een halve eeuw verstreken sinds de laatste uitbarsting van groot geweld, en daarin is Duitsland geleidelijk van de outcast tot de *primus inter pares* geworden, juist door die burgerlijke deugden na te volgen en leiding te geven aan een ongekend proces van politieke unificatie die deze keer vreedzaam verloopt. Want dat is wat er gebeurt, tenzij andere staten uit kortzichtigheid en gebrek aan moed in hun *Kleinstaterei* blijven hangen. Wie deze uitdaging van de geschiedenis niet ziet of negeert, loopt het risico door diezelfde geschiedenis te worden veroordeeld.

16. Die Europese staat zal een federale staat zijn. En dus geen bureaucratisch monster dat over alles beslist, geen dwingeland, geen dictatuur. Het is een staat waar de soevereiniteit in principe bij de lidstaten blijft, die echter in vrije wil hebben besloten om op meerdere beleidsterreinen die soevereiniteit over te dragen aan het Europees Parlement met twee Kamers waarvan de een rechtstreeks gekozen is en de andere de nationale regeringen vertegenwoordigt, dat op zijn beurt een regering samenstelt om dat beleid te maken en uit te voeren. Dat is nu al de procedure als het om de marktordening gaat en aanverwante terreinen, maar dat zal geleidelijk aan ook op andere terreinen gebeuren

al naar gelang de noodzaak en de bereidheid van de lidstaten daartoe blijkt. Zo'n federale staat is geen panacee voor alle kwalen en zal net als de Duitse Bondsrepubliek of de Verenigde Staten soms de traagheid genereren die een niet-centralistische structuur typeert. Aan de andere kant zal hij wel degelijk nationale sentimenten en voorkeuren frustreren met besluiten die supranationaal genomen zijn. Het is niet anders. 'Wie zijn leven wil behouden, zal het verliezen; en wie het verliest, zal behouden blijven'. Dat zou het motto kunnen zijn voor het oude Avondland als laboratorium van vreedzame unificatie ook elders in de wereld en niet te vergeten voor de wereld zelf waarvan het lot der volken inmiddels zo sterk verweven is dat ieders eigenbelang aan dat van ieder ander is verbonden en iedereen via een ander iedereen kent.

Amsterdam, winter 2013

*Arjo Klamer**

VOOR EEN WAARDEVOL EUROPA

In 2001 hebben we afscheid genomen van de gulden, ook binnen de Vereniging Democratisch Europa (VDE). Met een groots spektakel en een festijn als afsluiting van een historische periode. Kort daarna heb ik het voorzitterschap van de VDE overgedragen aan Paul Kapteyn. Paul schetst Europa als een ideaal. Ik denk echter dat hij vooral een utopie schetst. Een utopie die misschien in de negentiende eeuw nog wat realiteitsgehalte had, maar die in de huidige tijd achterhaald is. En die, zoals dat wel vaker met utopieën het geval is, gevaarlijk is.

Een federaal Europa: een achterhaalde utopie

Een federaal Europa zal niet kunnen worden gerealiseerd, omdat ook als de bestuurlijke wil en noodzaak er zouden zijn, Europa geen samenleving, geen demos, heeft om federalisering waar te maken. Daarbij is een federaal Europa geen antwoord op de problemen van de tijd waarin we leven. We moeten een antwoord vinden op de doelen die we willen bereiken.

* Prof. dr. A. Klamer, oud-voorzitter van de VDE, is hoogleraar in de economie van kunst en cultuur aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam.

Het doel dat mij voor ogen staat is een samenleving, gestoeld op beschavingsidealen en met een vitale democratie, waarbij de mensen zich echt betrokken voelen bij wat er politiek gaande is. Een samenleving die sociaal krachtig is en die een sterke economie heeft. Ik heb dus een beeld voor ogen dat in zekere zin het beeld is dat Paul Kapteyn schetst van de Europese verzorgingsstaat. De idealen lopen dus niet fundamenteel uiteen. Wat wel verschilt is de manier waarop dat ideaal zou kunnen worden bereikt en vormgegeven. De vraag waar het om draait: hoe is dat ideaal te realiseren?, wat zijn de middelen?

De federalisten willen in een economie die grenzeloos is het middel van staatsvorming inzetten en dan vooral door middel van de staat Europa. Daarin zit een inconsequentie. Hier kom ik later op terug. De gedachte van de grenzeloze economie (met haar grenzeloze marktwerking) in combinatie met die van de schaalvergroting van de staat wordt, en dat is voor mijn betoog belangrijk, ingegeven door twee logica's. Typisch voor de twintigste eeuw is dat het hele denken werd beheerst door juist deze twee logica's, ingezet door mijn grote held ooit, Jan Tinbergen. Deze twee logica's zijn nog steeds prominent aanwezig in het verhaal van de federalisten. De ene logica zegt dat de interdependenties, de onderlinge afhankelijkheden van alles en nog wat, op één manier onder controle moeten worden gehouden en dat is met bestuurlijke logica. Volgens deze logica heb je gezag nodig. Je hebt een regering nodig die de omgang van mensen met elkaar en het zakelijk verkeer regelt door middel van wetten, belastingen, uitkeringen en met wat er verder nog aan overheidsprogramma's is. De andere logica is die van de markt; in dat geval tellen de wetten van vraag en aanbod en reguleert de prijs.

Tot op de dag van vandaag wordt ons denken beheerst door die twee logica's. Mijn kritiek op het Europese project is dat het voorbijgaat aan een derde logica. Ik noem het de sociale logica. Het wordt allengs duidelijker dat het negeren van de sociale logica het hele project in de weg gaat zitten. Dit project zal niet blijken te werken en de euro zal de uiteindelijke reden zijn dat Europa in een grote chaos zal worden ondergedompeld omdat de sociale logica te weinig gestalte krijgt in dit Europa. Het ontbreken van sociale logica in dit project zal de euro gaan opbreken.

De sociale logica

Onder de sociale logica versta ik hoe wij mensen onderling dingen regelen. Dat doen we met behulp van bepaalde waarden en normen, met vormen van solidariteit, met informele omgangsvormen, met allerlei relaties, dik en dun, met allerlei clubs en verenigingen. Als ik tegen economen over de sociale logica begin, word ik bevreemd aangekeken. Arnold Heertje nam eens het wegverkeer als voorbeeld om aan te tonen dat de logica's van de markt en de overheid volstaan. Immers, het wegverkeer heeft een bestuurlijke logica – de verkeersregels – en een marktlogica, want je moet betalen voor je vervoermiddel en voor de benzine. Het voorbeeld was een schot voor open doel. Vergelijk ons verkeer met dat in Washington DC waar ik gewoond heb, of met dat van Mumbai of Napels? De regels voor het verkeer zijn dezelfde en de economische logica ook. Toch is sprake van een totaal ander verkeersbeeld. Rara hoe kan dat? Hier komt die sociale logica om de hoek kijken. In Washington DC stop je op tijd, je houdt rekening met anderen, je houdt je aan de regels, je rijdt rustig. In Bangkok en Napels doe je wat in je opkomt, je let slechts op wat voor je rijdt, je kijkt niet meer naar stoplichten.

Het is een heel ander systeem, met een geheel ander soort verkeer en een heel andere samenleving. En dat is waar het hier eigenlijk om gaat.

De vraag hoe de samenleving werkt, mis ik dan ook in het verhaal van Paul Kapteyn en dat van de federalisten met hem.

Hoe werkt de samenleving? De kennis schrijdt hier voort. Nog niet zo lang geleden verscheen een boeiend boek van Jan Willem Duyvendak, getiteld 'The Politics of Home'. Daarin wijst hij op het gegeven dat mensen een thuis nodig hebben. Mensen hebben het nodig om het gevoel te hebben een plek te hebben waar ze bij horen, dat wil zeggen: een plek met een waardengemeenschap waarin ze zich herkennen. Belangrijk daarvoor is dat ze het gevoel hebben dat ze met elkaar min of meer kunnen bepalen welke regels in de gemeenschap gelden. Kortom: dat ze invloed hebben op die bestuurlijke logica. In dit perspectief wordt duidelijk dat zowel de bestuurlijke logica als de marktlogica bij de gratie van de sociale logica werkt.

Dat zagen en zien we ook heel duidelijk bij de Sovjet-Unie. Toen dat land uit elkaar viel, en de marktlogica haar intrede deed, gekoppeld aan wat bestuurlijke logica, werkte het niet zoals economen hadden bedacht, omdat de bestaande sociale logica, gebaseerd op wantrouwen en onderdanigheid, niet voldeed in de nieuwe situatie. Ook de Griekse en Italiaanse samenlevingen illustreren de gevolgen van een slecht functionerende sociale logica. Bij beide werkt de sociale logica anders dan bij ons, onder meer omdat zij een sterke 'thuislogica' kennen, gebaseerd op hechte en sterke familiebanden. Daardoor zijn de sociale verbanden buiten de familiekring relatief zwak. En het wantrouwen ten aanzien van politici, toch ook een onderdeel van de

samenleving, is groot. Beide landen kennen weinig gemeenschappelijke sociale organisaties en het ontbreekt aan gemeenschapsgevoel, waardoor een dominante en sturende overheid de overhand krijgt die nauwelijks gedragen wordt door een gemeenschap en waarbij de individuen alles zullen doen om juist die overheid een hak te zetten, bijvoorbeeld door geen belasting te betalen. Alle regels aan de laars lappen: dat is het gemeenschapsgevoel. Het is een heel andere samenleving dan de onze, omdat juist de sociale logica zo slecht functioneert. In Amerika of in Japan is de sociale logica juist zeer sterk. In Amerika zit dat maatschappelijk verband in alle poriën van de samenleving, wat een sterke samenleving genereert. Daardoor kunnen die markten op hun beurt zo effectief zijn. Het is de sociale logica die bepalend is voor het karakter van een samenleving en het zijn de andere twee logica's – de bestuurlijke en de economische – die volgen in plaats van leiden.

Het idee van een federaal Europa is tegenstrijdig

Eenzijds constateren voorstanders van een groot Europa dat er één wereld is, dat alles en iedereen afhankelijk is van elkaar, en dat er dus een centraal gezag nodig is. Maar wat is dan de ratio om te komen tot alleen één Europa voor dat centrale gezag? Het zou logisch zijn om dan te denken aan een wereldregering want waarom zou je ophouden bij de grens van Europa? Dat bedoel ik met de achterhaaldheid van het idee: het is een logica van de negentiende eeuw. Toen werd het gewoon te bedenken dat regio's één enkele staat zouden moeten vormen. En dat werkte eigenlijk best goed. In Duitsland, in Italië, en ook in de Verenigde Staten en in ons eigen land. Het heeft veel moeite gekost, maar uiteindelijk werd er ergens een grens getrokken. Daarna kwam de afspraak dat daarbinnen iedereen erbij hoorde.

Die mensen kregen stemrecht en daarmee werden allerlei instellingen opgericht. Er kwam een gekozen parlement en een regering. Verder een Hof van Justitie voor de rechtspraak, politie voor de handhaving en het geweldsmonopolie, en een leger voor de bescherming van de grenzen. Ook in Europa hebben we nu dus inderdaad een Hof van Justitie, democratie en een parlement. Er is echter nog geen regering. De volgende stap is dat project door te zetten zoals dat in de negentiende eeuw gebeurde door het creëren van een volledige staat, een federale staat, vergelijkbaar met die van de Verenigde Staten. Degenen die kritiek hebben op de vvd en de PvdA, omdat deze partijen inconsequent zouden zijn in hun houding ten opzichte van de Europese integratie, hebben gelijk.

Ook mijn argument is altijd geweest dat als je wilt dat de euro functioneert, een federale staat, zoals Kapteyn die bepleit, noodzakelijk is. Een bankenunie en een noodfonds zijn niet voldoende om de euro te doen functioneren.

Sommigen denken dat echter wel. Hun analyse van de huidige crisis legt de oorzaak bij de schulden. Maar de grote Griekse schulden zijn slechts een symptoom van iets wat veel dieper ligt en wat veel moeilijker te beteugelen is. Dat zijn de onevenwichtigheden in ontwikkelingen in de zuidelijke landen ten opzichte van die in de noordelijke landen die navenante onevenwichtigheden in de betalingsbalans doen ontstaan. De noordelijke landen exporteren te veel naar de zuidelijke landen, die dus te veel importeren. Die onevenwichtigheid is niet vol te houden, want zij vertaalt zich in schulden van die landen en grote risico's voor de banken zoals we nu gezien hebben.

Niets wijst erop dat in enig Europees beleid rekening wordt gehouden met deze onevenwichtigheid. Ook binnen de Verenigde Staten, of nog dichterbij: in Duitsland, zijn er dergelijke onevenwichtigheden binnen de grenzen. De voormalig Oost-Duitse staten zijn er welbeschouwd veel erger aan toe dan Griekenland, Portugal en Ierland, met onder meer enorme schulden. Maar omdat alle Duitsers belasting betalen aan Berlijn, kunnen de Oost-Duitsers respijt krijgen, terwijl het rijke Beieren veel belasting betaalt. Vervolgens gaat een relatief groot deel van dat belastinggeld naar die Oost-Duitse staten. Daarom heeft de rest van Europa er geen last van dat het economisch slecht gaat met die staten. In Amerika werkt het precies hetzelfde. 30% van het inkomen gaat naar Washington DC die dat dan weer herverdeelt. Dat betekent dat de zuidelijke staten in zekere zin extra's krijgen, dat wil zeggen: in verhouding minder betalen en meer krijgen. En daardoor hou je enigszins die boel daar bij elkaar. Mijn observatie is dat dit alleen mogelijk is omdat alle Amerikanen zich beschouwen als lid van één samenleving. En ook de Duitsers voelen dat ze allemaal Duits zijn. Daarom zijn de West-Duitsers bereid geweest om die enorme offers te brengen om de Oost-Duitsers erbij te houden. Ook de Amerikanen zijn bereid heel ver te gaan om de zuidelijke staten er bij te houden. Maar van een dergelijk sterke samenleving – dat is de sleutel van mijn betoog – is in de verste verte geen sprake in Europa.

Het toenemende scepticisme ten opzichte van de Europese Unie is symptomatisch voor het ontbreken van een sterke Europese samenleving. Dat Europa niet wordt ervaren als een gemeenschappelijke samenleving is naar mijn overtuiging diepgeworteld en daarmee geen tijdelijk verschijnsel.

Wat mij betreft zou het doel een sociaal en democratisch Europa moeten zijn. Dat is ook het doel van Kapteyn. Juist daarom schaam ik me diep voor wat we doen met de Grieken. Denk eens terug aan de tijd toen Pinochet aan de macht was in Chili. Velen in ons land, onder wie ikzelf, hebben daar toen tegen geprotesteerd. We waren fel gekant tegen zijn vrijemarktbeleid, waardoor lonen drastisch naar beneden gingen en legers werklozen ontstonden. We passen nu hetzelfde beleid toe in Griekenland, Portugal en Ierland. In plaats van deze landen te steunen zoals de econoom Keynes dat voorstond, worden ze door Brussel afgeknepen. Er worden draconische bezuinigingen doorgevoerd, salarissen gaan drastisch naar beneden en de werkloosheid neemt tot ongekende omvang toe. De gevolgen zijn nog dramatischer dan die voor Chili onder Pinochet. We noemen dit de coldturkeybenadering. Voilà: de uitkomst van het europroject! Daarmee draagt de Europese Unie dus niet bij aan een betere samenleving. Integendeel, de maatregelen gaan vooral ten koste van belangrijke sociale en democratische waarden.

Ik moet constateren dat het Europese project Europa eerder verder van het sociale en democratische doel brengt dan dichterbij. De verwijdering is de enorme prijs die we moeten betalen voor de euro en die prijs wordt groter en groter en gaat dus ten koste van veel wat voor ons waardevol is, waaronder de werkgelegenheid in Europa met alle maatschappelijke en politieke gevolgen van dien.

De bestuurlijke logica

Mijn conclusie is dat Paul Kapteyn helemaal gelijk heeft dat de euro alleen kan werken als er een Europese regering komt en wanneer iedereen bereid is belasting te betalen aan

Brussel – precies zoals ze dat in Duitsland aan Berlijn en in Amerika aan Washington DC doen – en dat vervolgens Brussel bepaalt hoe die belastinggelden worden besteed. Dat betekent dat je een Europese regering nodig hebt, ergo: een federale staat. Het is de enige manier waarop de euro te redden valt. Een bankenunie en dat noodfonds volstaan bij lange na niet, want een radicale intensivering van de Europese integratie zal nodig blijken te zijn. Maar het lijkt mij – en dat is altijd mijn inschatting geweest, vanaf het begin dat de euro werd geïntroduceerd – een utopie met gevaarlijke kanten. Het gevaar schuilt hem daarin, dat wij geen Europese samenleving hebben. Dat die geïntegreerde sociale logica niet bestaat op Europees niveau. Dat we te weinig samenhang hebben om de bestuurlijke logica die eigen is aan een federaal Europa, waar te maken. Wordt aan deze sociale logica voorbijgegaan, dan zou kunnen gebeuren wat dit hele Europese integratieproject bij uitstek wilde vermijden en wilde tegengaan, namelijk dat er enorme conflicten gaan ontstaan. De kiem hiervan zien we ontstaan tussen de Grieken en de Duitsers. De euro kan dus werken als een splijtzwam en brengt daarmee idealen eerder verder weg dan ze dichterbij te halen.

In het wereldbeeld van Paul Kapteyn gelden eigenlijk geen grenzen, althans die indruk wekt hij. In mijn wereldbeeld hebben mensen juist in een globale context waarin de ganse wereld binnenkomt, behoefte aan een thuis. Dat geldt voor ons eigen huis, maar dat geldt ook voor de samenleving. Wij hebben behoefte aan een herkenbare groep mensen met wie we een gemeenschappelijke geschiedenis hebben en waar we iets gemeenschappelijks mee beleven: sportsuccessen, verhalen, politieke avonturen.

Allessina, een collega, kwam tot de bevinding dat een grote Europese staat slechts zin heeft in een wereld die gemar-

keerd wordt door veel protectionisme en grote machtsblokken. Alleen dan heeft het zin om daar een machtsblok tegenover te stellen. Maar in een wereld die streeft naar een min of meer vrij verkeer en die redelijk geliberaliseerd is, gaan die grote machtsblokken en grote staten zich tegen je keren. Die worden ineffectief doordat ze te weinig flexibel zijn en niet of nauwelijks kunnen inspelen op allerlei veranderingen die zich in deze dynamische wereld in rap tempo aandienen. Het is dan te moeilijk – dat is ook aangetoond – om snel eensgezind te zijn over het te voeren beleid en over aanpassingen daarvan. Maar wat die studie van Alessina vooral ook heeft laten zien is dat juist kleinere, organische staten – staten die samenvallen met wat we samenlevingen zouden kunnen noemen, waar met andere woorden voldoende verdichting is en voldoende onderlinge erkenning – beter functioneren. Niet alleen in sociaal, maar ook in democratisch en economisch opzicht. Een goed voorbeeld van een goed functionerende samenleving is de Nederlandse tuinbouwsector. Die werkt zo goed omdat de tuinders veel met elkaar te maken hebben en heel veel met elkaar delen. Ze voetballen samen, gaan naar dezelfde kerk, zingen samen in een koor of spelen in de fanfare en naast dat alles concurreren ze met elkaar in de tuinbouw. Juist omdat ze boven op elkaar zitten, hebben ze alle reden om steeds weer iets nieuws te bedenken om de anderen voor te blijven, die op hun beurt weer iets anders bedenken. Zo is de tuinbouw een van de meest innovatieve sectoren in Nederland.

Kleinere staten doen het over het algemeen veel beter, gemeten naar allerlei criteria die kenmerkend zijn voor een goede samenleving, dan grotere staten, met Amerika als een interessante uitzondering. Maar in mijn ervaring is Amerika eigenlijk een heel kleine wereld, met een zeer sterke samenleving.

Het is dus van belang om vast te stellen waardoor een samenleving krachtig is. En wat voor bestuurlijke vorm je nodig hebt en op welke schaal om een ware democratie mogelijk te maken. In het Europese project worden de grenzen te veel opgerekt, waardoor mensen veel te ver van elkaar staan. Ik zou als experiment willen voorstellen om die beoogde integratie eerst eens te realiseren samen met de Vlamingen. Wat zal blijken is dat dat al niet gaat werken. De Vlamingen gaan nog liever met de Fransen dan met de Nederlanders, omdat onze waardensystemen mijlenver uit elkaar liggen. Een samenwerking tussen een Nederlands en een Vlaams bedrijf is gedoemd te mislukken, de goede culinaire smaak van de Vlamingen ten spijt. Het debacle van de fusie van Fortis en ABN ligt nog vers in het geheugen. En het komt doordat we zo anders zijn. Dat is leuk als we naast elkaar wonen, maar het wordt vervelend als we met elkaar gaan trouwen. Een ander voorbeeld: Joegoslavië. Tito heeft het federale ideaal daar uitgeprobeerd. We weten allemaal hoe dat afgelopen is. Tito heeft met veel passie en overtuigingskracht een federatie tot stand gebracht, maar uiteindelijk keert de wal het schip. Met de dood van Tito viel het land door conflict en oorlog bloedig uiteen. Het is een risico dat een geforceerde Europese integratie eveneens loopt, en dat we niet moeten negeren. Een federaal Verenigd Europa dat door conflicten uiteenvalt, is een reëel scenario. En vooral ook daarom vind ik dat je een federaal Verenigd Europa niet zou moeten nastreven. Alleen vrees ik dat het tij alleen kan worden gekeerd als we bereid zijn die euro op te geven. Want het is de euro die ons de kant van het federale Europa opdwingt. Ik voorzie dat in plaats van harmonie chaos ons deel zal zijn.

Na de euro: het alternatief

Onze idealen zijn juist gediend bij het streven naar kleinere bestuurlijke eenheden. Ook deze tegenbeweging is in Europa waar te nemen. In Engeland worden de eenheden kleiner. In Spanje wordt de roep om verzelfstandiging van delen van het land steeds luider. Ik voorzie dat Duitsland te zijner tijd zal uiteenvallen in aparte staten. Ik verwacht dat dat ook in Italië gaat gebeuren. Die staten zijn niet heilig en voor altijd, maar moeten flexibel zijn; ze moeten zich kunnen aanpassen aan actuele ontwikkelingen en vervolgens natuurlijk weer op allerlei manieren de samenwerking zoeken. Want samenwerking op alle denkbare manieren is nodig. Ik vind het echter een achterhaald idee dat we ergens een grens trekken en tegen de Turken en de Russen zeggen: jullie horen er niet bij. Terwijl we bijvoorbeeld milieuzaken en arbeidszaken helemaal niet kunnen behandelen zonder de Turken en Russen daarin te betrekken. Het gaat erom bij elk onderwerp de coalitie te kunnen samenstellen die nodig is om het onderwerp in zijn volle breedte recht te kunnen doen. Dat vraagt dus om flexibele bestuurseenheden, en niet om een bestuurlijke moloch.

Ik zie dus een ander ideaal dan het negentiende-eeuwse ideaal dat Paul Kapteyn probeert te realiseren. Ik zie een ideaal van de eenentwintigste eeuw dat ruim gebruik maakt van alle nieuwe technologieën en mogelijkheden, maar tegelijkertijd recht doet aan het gevoel en de behoefte die de meeste mensen blijken te hebben, namelijk dat van een thuis. De kosmopolieten die in Brussel zitten en die de wereld rondreizen zijn de uitzonderingen, en zij vormen zeker niet de regel. Een thuis is nu eenmaal sterk geografisch bepaald; het is belangrijk om dat te erkennen en er bestuurlijk uitdrukking aan te geven. Die maakbare grote federale Europese staat negeert dat, omdat de bestuurlijke

logica wordt gesteld boven de sociale logica, die als zodanig niet eens lijkt te worden herkend. Dat is vragen om ellende.

Beschouwing

En aldus worden de verschillen tussen de zienswijze van Kapteyn en mezelf – naar ik hoop – duidelijk. De argumenten van Paul Kapteyn voor een federale Europese staat impliceren dat een bestuurlijke logica de sociale logica genereert, met als gevolg dat culturele verschillen wat betreft waarden en normen zullen afzwakken. Zijn benadering is *top-down*. Ik meen goede redenen te hebben van het omgekeerde uit te gaan, dat wil zeggen dat de sociale logica de bestuurlijke logica genereert en dat de bestuurlijke eenheid dientengevolge recht moet doen aan de cultuur, de waarden en normen van een samenleving, wil tenminste die bestuurlijke eenheid democratisch en economisch kunnen functioneren (*bottom-up*).

Otto Holman*

VOORBIJ HET DEBAT – OF HOE
HET TITANENGEVECHT NIET MOET
ONTAARDEN IN LOOPGRAVENOORDLOG

De achter u liggende stukken zijn een soms drastisch bewerkte, schriftelijke versie van het verkiezingsdebat *Klamer versus Kapteyn*. Ik had de eer dit debat als voorzitter bij te wonen. Ik opende die avond in september 2012 met de beginregel uit *Titaantjes* van Nescio: 'Jongens waren wij – maar aardige jongens. Al zeg ik 't zelf'. Ik kon ook die tweede zin gebruiken, want ik was er bij toen wij de Vereniging Democratisch Europa oprichtten, ergens in het begin van de jaren '90. Het was een initiatief van Arjo. Paul en ik volgden alras. Wij waren dus de jongens die toen, aan de wieg van de vDE, een belangrijk doel voor ogen hadden: het aanwakkeren van het debat over Europa in Nederland! Daar was een chronisch gebrek aan, zo'n twintig jaar geleden. Er werd niet gedebatteerd over de consequenties van het Verdrag van Maastricht, de invoering van de euro dreigde geruisloos aan ons voorbij te gaan, de nakende *big bang*-uitbreiding richting Midden- en Oost-Europa leek een ver-van-ons-bedshow te blijven, etc. Hoe anders is dat nu, aan de vooravond van de Europese verkiezingen 2014. Over Europa wordt nu veel intensiever gesproken en ge-

* Dr. O.H. Holman is universitair hoofddocent internationale betrekkingen en Europese politiek aan de Universiteit van de Amsterdam.

schreven, gedebatteerd en geïnformeerd. De kranten staan vol met artikelen over de Europese Unie. Dat is positief, de reden voor deze plotselinge aandacht is minder gunstig. Die lijkt vooral ingegeven door een groeiend euroscepticisme onder de Nederlandse bevolking. Ik kom daar later op terug.

Goed, aardige jongens waren we en dat zijn we waarschijnlijk nog steeds. Maar ook ouder en 'wijzer, stakkerig wijs' om nog een keer uit het prachtverhaal van Nescio te citeren. Arjo is al lang geen voorzitter meer, Paul werd zijn opvolger. Tot op de dag van vandaag. Arjo is bovendien niet langer lid van de VDE. Een veeg teken. Veel is dus veranderd in de afgelopen decennia, maar een ding absoluut niet: de beide heren, Arjo en Paul, hadden en hebben een rotsvaste overtuiging over hoe het moet – en hoe het niet moet – in Europa. Zij staan bovendien diametraal tegenover elkaar. Inderdaad, als titanen in het debat over Europa in Nederland. Volgens het woordenboek is een titan iemand die op 'onstuimige, heroïsche wijze stormloopt tegen de heersende opvattingen op enig gebied'. Beiden hebben een vrij uitgesproken maar sterk uiteenlopende visie op Europa, beiden spreken met de overtuigingskracht van een dominee die het juiste woord verkondigt en beiden keren zich tegen de heersende opvattingen. Zij het op tegenovergestelde wijze. Arjo heeft vanaf het begin sceptisch gestaan tegenover het project-Europa, inclusief de invoering van de euro. Het is niet uitgesloten dat Arjo triomfantelijk om zich heen keek en hier en daar zijn gelijk haalde ten tijde van de voorbije eurocrisis. Zijn standpunt over de Duitse hereniging en zijn pleidooi voor een bestuurlijke opdeling van de grotere Europese staten zijn ook al twintig jaar identiek. Aan de andere kant staat Paul bekend als iemand die vanaf zijn eerste reflecties op het thema voor een Verenigde Staten van Europa pleitte. Hij is een zelfverklaarde

federalist die vindt dat een markt zonder staat behoort tot de categorie anomalieën. Federalisten hebben op dit moment niet echt de wind in de zeilen, *to put it mildly!* Dit geldt overigens evenzeer voor degenen die spelen met de gedachte de Duitse hereniging terug te draaien.

Over Duitsland gesproken. Ik schrijf deze woorden vlak na een kort verblijf in de Duitse hoofdstad. Gezeten in een café aan de Danziger Straße in het voormalige Oost-Berlijn bekwam mij de volgende gedachte: Duitsland bestaat niet meer. Drie redenen borrelden omhoog. Juist daar, in Berlijn, voel je als het ware de loden last van de recente Duitse geschiedenis. Tegelijkertijd worden de uitingen van een Duitse cultuur vakkundig vercommercialiseerd of weggepoetst. Dat valt met name op in een café waar nog attributen uit een vergane periode staan die de makers van de prachtfilm *Good bye Lenin!* zouden hebben doen laten kwijlen. Ten tweede is Berlijn een smeltkroes van formaat geworden. Zo die ooit bestaan heeft, gaat de 'echte' Duitser verscholen achter een grote schare van mensen met een ander land van herkomst. Ten derde heeft de politieke en economische elite van Duitsland al lang een transnationale Europese identiteit aangenomen. En de leden van deze elite weten dat zij zich geen frivoliteiten – in de vorm van exotische toekomstbespiegelingen – kunnen veroorloven aangaande het Europese project.

Enfin, ik besprak mijn gedachte met Berlijnse vrienden en die stelden dat mijn analyse wellicht voor Berlijn opging, maar dat het Duitsland waar ik het verscheiden van vermoedde, wel degelijk nog bestond ... in de regio, op het platteland, in de kleinere steden en dorpen. Ik bracht als tegenargument in dat dit allemaal wel waar kon zijn, maar dat de echte besluiten toch in de hoofdstad werden genomen. Weer later bedacht ik dat we hier te maken heb-

ben met het meest fundamentele vraagstuk in Europa: hoe kunnen we de weeffouten in een per definitie eliteproject corrigeren zonder dat de mammoettanker van het integratieproces wordt gekeerd door de wal van de eurosceptici. Deze laatste categorie van 'beste stuurliu' vormen naar mijn idee het ware gevaar in het Europa van vlak na de eurocrisis. Ik ben het dan ook niet eens met de kwalificatie 'gevaarlijk' die Arjo aan het utopisch denken van Paul verbindt. Juist omdat het momenteel utopisch is, zal geen enkele zichzelf respecterende politicus het in zijn hoofd halen om te pleiten voor een federaal Europa. Daarmee is dit gedachtegoed van elk gevaar ontdaan. Het ware gevaar komt uit andere hoek. Dat is de hoek waar de 'eigen huis eerst'-slogan aan populariteit wint. Dat is het Europa van de stereotypen, van Grieken als ongedisciplineerde, knoflooketende luiaards en neonazi's in Duitsland ... dat is kort en goed het Europa van de verkeerde kant! We weten sinds de publicatie van het prachtonderzoek van Benedict Anderson van het verschil tussen oorspronkelijke en verbeelde gemeenschappen. De eerste is een gemeenschap waarvan de meeste leden elkaar kennen; gemeenschappelijke identiteit berust hier dus op een echte en oorspronkelijke sociale logica. Alle andere gemeenschappen berusten op een geconstrueerde of verbeelde sociale logica en zijn dus 'onecht' in de zin dat ze gemaakt en afgebroken kunnen worden. We hoeven slechts het prachtboek *De wereld van gisteren* van Stefan Zweig te herlezen om de essentie van dit onderscheid voluit te kunnen appreciëren.

We staan voor een gigantische uitdaging in Europa, het is welhaast een open deur. Tien jaar na de uitbreiding oostwaarts richten xenofobe sentimenten zich deels op de nieuwe familieleden uit Bulgarije en Roemenie. De eurocrisis heeft tot een enorme sociale uitval in grote delen van Europa (of beter: onder grote delen van de Europese

bevolking) geleid. We hebben te maken met een grote mate van instabiliteit aan onze buitengrenzen alwaar allerhande lentes zijn overgegaan in ruige winters. Er komen allerlei mondiale problemen op ons af – op terreinen variërend van energie en voedsel tot klimaat – waarvan een kind kan inzien dat we daar weinig aan kunnen doen op het niveau van Luxemburg. Laten we even inzoomen op het probleem van de euro en de recente crisis. Dat kan eigenlijk alleen maar worden opgelost langs twee wegen en dat was wellicht het grootste onderliggende thema van het debat *Klamer versus Kapteyn* en de verhalen in dit boekje. Wellicht krijgt Arjo gelijk en wordt alsnog aangetoond dat de euro geen reden van bestaan heeft. Dat de invoering van de euro op zichzelf een structurele weeffout in het project-Europa is en dat we daar dan ook mee moeten stoppen. Of Paul krijgt gelijk en dan zijn we aanbeland bij de andere oplossing. We moeten volgens hem duidelijk kiezen voor verdere integratie en dit betekent dat de Economische en Monetaire Unie een politieke bovenbouw moet krijgen in de vorm van een politieke unie. Deze oplossing duwt inderdaad in de richting van een federatieve structuur. Het probleem is dat een dergelijk scenario – indien expliciet verwoord – zal worden afgeschoten door de kiezers in Europa.

Dat zijn de twee varianten die op tafel liggen. Het is goed dat beide heren hun standpunten in dit boekje op eloquente wijze hebben uitgelegd. Kortom: het is goed dat er debat is. En er is niets mis met een titanenstrijd in de vernoemde betekenis van het woord. Laat alle standpunten op heroïsche en onstuimige wijze bloeien en vooral heersende opvattingen bekritisieren. Daar is absoluut niets mis mee, sterker nog, het alternatief is het aanbod aan *middle of the road*-standpunten in de meeste verkiezingsprogramma's van politieke partijen. Wat vooral opvalt is de onthutsende

visieloosheid: vrijwel niemand durft zich uit te spreken in termen van einddoelen als het om Europa gaat.

Wat wel een probleem is, of kan worden, is de compromisloosheid waarmee het debat in 2012 werd gevoerd en waarmee ook nu de posities worden herbezet. De titanenstrijd dreigt zo te ontaarden in een loopgravenoorlog waarbij beide partijen weigeren hun stellingen te verlaten anders dan om de andere partij aan te vallen. Ik ben blij met de euro, om meerdere redenen. Ik vind de hoogte van de (jeugd)werkloosheid in Europa wanstaltig en ben stellig van mening dat desintegratie geen enkel perspectief zal bieden aan de huidige generatie van twintigers. Ik denk dat het probleem van de intracommunautaire migratie moet worden aangepakt bij de bron – het (voort)bestaan van grote sociale verschillen binnen Europa (en dan bedoel ik niet de culturele verschillen die Arjo onder de noemer ‘sociale logica’ behandelt) – en niet slechts als symptoom kan worden bestreden. Het is voor mij een uitgemaakte zaak dat Europa eensgezinder en daadkrachtiger moet optreden in relatie tot zijn buurlanden. Goed nabuurschap-beleid vergt meer dan het bewijzen van lippendienst. Hetzelfde geldt tot slot voor de eerder genoemde mondiale problemen. Wie denkt dat dit alles kan worden aangepakt zonder een slimme afstemming van de drie logica’s – de bestuurlijke, de markt en de sociale logica – op verschillende niveaus is bezig met gevaarlijk illusiedenken. Vernuftig laveren tussen de Scylla van het ‘eigen huis eerst’ en de Charybdis van het elitegestuurde doordenderen, is de grote uitdaging. Hoe dat precies zou moeten, is voor een andere keer. Mijn taak hier was enkele woorden ter uitleiding te schrijven. En die kunnen worden samengevat als complimenteus voor beide heren, vanwege het prikkelende en uitdagende element in hun denken over Europa, maar tevens als aansporing voorbij de eigen stellingen op

zoek te gaan naar raakvlakken. Vanuit de overtuiging dat de sociale en politieke logica duwt in de richting van Europese samenwerking.

VDE-EUROPALEZINGEN

- 2004 E.C.M. Jurgens – *De Europese Unie heeft een onparlementair stelsel: terug naar de nationale parlementen!*
- 2006 Jos de Beus – *Het grote Europese gedrang. Hoe Nederland schippert tussen Europese schaalvergroting en nationalistische terugslag.*
- 2008 Frans Timmermans – *President Obama als een kans voor Europa.*
- 2010 Frits Bolkestein – *De kern van Europa.*
- 2011 Otto Holman – *Naar een Hobbesiaans Europa?*
- 2012 Jeanine Hennis-Plasschaert – *Europa ligt niet op Mars: wij zijn Europa!*
- 2013 Jan Willem Sap – *Zwitserland als model voor een federaal Europa / Switzerland as the model for a federal Europe.*

VDE-CAHIERS

1. Paul Kapteyn – *Europees manifest, 2009.*
2. Anna van Bodegraven, Tjeerd Hoekstra en Paul Kapteyn (red.) – *De hete brij van Europa. Verkiezingen 4 juni 2009, 2009.*
3. Paul Kapteyn (red.) – *In de spagaat: tussen Europa en Nederland. Tien jaar Europa-debat Vereniging Democratisch Europa, 2009.*
4. Tjeerd Hoekstra (red.) – *Café Europa. 2008-2009, 2010.*
5. Jan Willem Sap – *De Maria Code. Het symbool op de Europavlag, 2013.*
6. Paul Kapteyn – *De Europese eigenaardigheid / The European Singularity, 2014.*
7. Anna van Bodegraven en Tjeerd Hoekstra (red.) – *Klamer vs. Kapteyn. Wat voor een Europa wilt u? 2014.*

